

УДК 025.343:004.4

Антоніна Головащук,
провідний бібліотекар НБУВ

Систематичний каталог у світлі інформаційних технологій

У публікації розглянуто питання функціонування систематичного каталогу в сучасних реаліях розвитку інформаційних технологій. Висвітлено його суть і місце як впорядкованого відображення фонду бібліотеки. Проаналізовано основні функції систематичного каталогу: фондівідображувальну, інформаційно-пошукову, освітню, пізнавальну.

Ключові слова: систематичний каталог, електронний каталог, інформаційно-пошукова мова, інформаційний простір.

На сьогодні питання впорядкування інформаційних даних як в загальному розумінні, так і в межах конкретного фонду дуже злободенне. Цим і продиктована актуальність пропонованої публікації, з огляду на розуміння ролі систематичного каталогу (СК) у світлі інформаційних технологій. Предметом дослідження, таким чином, є функціонування систематичного каталогу в сучасних реаліях розвитку інформаційних технологій. Визначення суті та місця систематичного каталогу як впорядкованого відображення фонду бібліотеки є метою пропонованої статті.

Особливістю сучасного етапу розвитку України, як зауважила генеральний директор Національної парламентської бібліотеки, один із провідних спеціалістів у галузі бібліотечної справи Т. Вилегжаніна у статті "Національна електронна бібліотека України: Мрія чи реальність?" є, зокрема, перехід до суспільства знань. Один із шляхів досягнення цього — створення єдиного інформаційного простору. Крім державної незалежності, країна повинна мати ще й інформаційну, підтримувану новими інформаційними технологіями, а вона прямо пов'язана з доступом її громадян до нагромаджених людством протягом тисячоліть знань та духовних цінностей [1, с. 4].

Вільний доступ до інформації в усіх країнах світу розглядається як основний елемент розвитку суспільства. На сьогодні державними закладами у сфері забезпечення вільного й рівноправного доступу кожної людини до інформації є бібліотека. Тому в суспільстві існує розуміння, що вона — це чи не єдиний інтелектуальний, інформаційно-комунікаційний центр, який у повному обсязі задовольняє потреби користувачів, надаючи їм книги та інформацію з інших джерел, зокрема електронних. Для застосування комп'ютерних технологій у бібліотеці є величезні можливості, оскільки основне її призначення — бути джерелом інформації, пропонувати своїм користувачам необмежений доступ до світових інформаційних ресурсів (ІР), адже недаремно говорять: хто володіє інформацією, той володіє світом.

Згідно із Законом України "Про бібліотеки і бібліотечну справу", бібліотека — це інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації, головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб її користувачів [2, с. 1—5].

Важливий міжнародний документ — маніфест "Інформаційне суспільство в дії" — підкреслює роль і завдання бібліотек у сприянні суспільному прогресу та переходу до інформаційного суспільства, де вказані ті напрями, на які

спрямована їхня діяльність як осередків інформаційного суспільства, а також визначено їхню провідну роль у:

- нагромадженні та передаванні знань;
- забезпеченні прав кожної людини на вільний доступ до інформації (незалежно від віку, раси, статі, національності, мови, освіти, соціального статусу, політичних та релігійних переконань, місця проживання, особливо для соціально незахищених верств населення — дітей, студентів, пенсіонерів, осіб з обмеженими фізичними можливостями, мешканців сільської місцевості та віддалених районів);
- підвищенні рівня грамотності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій [6].

Активне впровадження сучасних технологій сприяло створенню нової інформаційної інфраструктури, в якій книгозбірні відведено роль посередника між інформаційними ресурсами та користувачами. Широке застосування Інтернету зумовило нову інформаційну ситуацію, привело у бібліотеки нову категорію користувача — онлайн-ого, який, працюючи в офісі або дома, хоче отримувати потрібну йому інформацію незалежно від місця знаходження. І саме завдяки впровадженню інформаційних технологій вона має можливість оперативно задовольнити його запит, розширити коло послуг — користувач може не лише працювати з бібліографічними записами, а й через єдиний пошуковий інтерфейс отримати доступ до всіх можливих ресурсів.

Сьогодні тут не тільки зібрано якнайбільше різноманітних документів, а й широко розкрито їхній зміст, забезпечено доступ до них користувачів. Надання відомостей як про всю сукупність документів, так і про наявні одиничні носії інформації є одним з провідних напрямів діяльності бібліотеки. При цьому її фонди потрібно опрацювати таким чином, щоб установа мала можливість у найкоротший термін надати користувачу вичерпну інформацію, чому сприяє систематичний каталог, інформація в якому організована й представлена в такому вигляді, який дає змогу здійснювати швидкий і результативний пошук необхідних джерел.

Як зазначають знані вітчизняні бібліотекознавці В. Седих, Г. Терентьєва, В. Удалова, систематичний каталог — це каталог, в якому бібліографічні записи розташовуються за галузями знань відповідно до певної системи бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК) [8, с. 99]. Він розкриває зміст бібліотечного фонду (БФ) та інформує про наявні видання з тієї чи іншої галузі знання, з того чи іншого питання. Додамо, виконує всі функції, притаманні бібліотечним каталогам: фондівідображувальну, інформаційно-пошукову, освітню, пізнавальну.

Фондовідображувальна функція СК полягає в тому, що він є галузевим реєстром документів, які зберігаються у фонді. У процесі пошуку в масиві записів читач отримує інформацію про наявність у бібліотеці документів з тих чи інших галузей знання (а саме це й є інформаційно-пошуковою функцією СК). Тобто до цього каталогу він звертається, щоб дізнатися, яка література з певної теми є у фонді.

Бібліотека сьогодні — це соціокультурний інститут, який гарантує право на одержання інформації та найрізноманітніших книг, є центром не тільки задоволення інформаційних потреб у сфері навчання або дозвілля, а й потреб, пов'язаних із спілкуванням, самоосвітою, самовихованням особистості. Орієнтуватись у величезному масиві наявних в її фондах інформаційних джерел й допомагає СК, чим і зумовлена його освітня функція. А пізнавальна пов'язана з процесом пошуку інформації про документи. В систематичному каталозі ця функція розвинута більше, ніж в інших. Своєю структурою, змістом записів, роздільників СК дієво впливає на свідомість читачів, рівень їхніх знань. Для прикладу: перегляд підрозділу "У01 Теоретична економіка" розділу "У Економіка. Економічні науки" надає повну інформацію щодо докладної деталізації цього підрозділу. В свою чергу, підрозділ має головні ділення: *У010 Загальні основи економічного розвитку та формування ринку; У010.29 Ринкова економіка; У010.3 Мікроекономіка; У010.4 Макроекономіка; У010.8 Міжнародна економіка як система світового господарства й міжнародних економічних відносин.*

Якщо, наприклад, читача цікавить ринкова економіка, то деталізація поділів буде мати такий вигляд: *У010.29 Ринкова економіка; У010.290 Ринкова економіка: сутність, принципи, побудова; У010.291 Модель та реалії ринкової економіки; У010.293 Кооперація (сільськогосподарська тощо); У010.294 Ринкові перетворення виробництв різних типів (аграрне, промислове тощо); У010.295 Ринкова економіка. Маркетинг: діяльність та керівництво; У010.295.1 Планування, прогнозування ринкової економіки; У010.295.2 Роль держави у функціонуванні ринкового механізму; У010.295.20 Економічна безпека; У010.295.21 Реформування економіки та умови формування ринків; У010.295.211 Демоніполізація. Роздержавлення. Приватизація. Корпоратизація; У010.295.3 Ринкові відносини; У010.295.31 Ринок та його функції. Структуризація ринку. Критерії розмежування.*

Таким чином, структура розгалуження цього підрозділу допомагає читачеві в тому разі, коли він недостатньо орієнтується з тієї чи іншої теми. Деталізація індексів підказує йому подальший напрям пошуку ще якоїсь теми, на яку раніше він не звернув уваги.

Упроваджені в практику роботи бібліотек інформаційно-комунікаційні технології охоплюють усі бібліотечні процеси, у тому числі й систематизацію. І тому поряд з картковим існує електронний каталог (ЕК) — бібліотечний каталог у машиночитувальній формі, який працює в реальному режимі часу та наданий користувачам бібліотеки, наголошують В. Седих, Г. Терентьєва та В. Удалова [8, с. 135]. ЕК відображає перелік карток, переведених в електронну форму згідно із заданими полями та форматами.

В електронному каталозі, на відміну від традиційного карткового, пошук здійснюється автоматично. У результаті обчислювальний комплекс надає відповідну до запиту бібліографічну інформацію про склад і зміст фонду, сповіщає про документи, що відсутні, із зазначенням причини. Одночасно з процесом введення поточної інформації до каталогу можна здійснювати її пошук користувачами. В ЕК можна за короткий термін віднайти інформацію про документ за будь-яким його елементом: автором, назвою твору, датою видання, індексом тощо, структурувати її, подати у традиційній формі бібліографічний запис та вивести його на екран дисплея або принтер.

Сучасні електронно-обчислювальні машини працюють у діалоговому режимі. У відповідь на запит читача видається список релевантних документів. Якщо їхній перелік не задовольняє його, потрібно сформулювати новий пошуковий образ документа й повторити пошук. Хоча ЕК значно його спрощує, користувачі все ж таки стикаються з певними проблемами. Досвід показує, що формулювання читацького запиту не завжди збігається з можливостями та особливостями інформаційно-пошукової мови (ІПМ) електронного каталогу. Так, може розрізнитися глибина індексування, трапляється, що читач некоректно сформулює предметну рубрику, замість нового наукового терміна його скорочений аналог, іноді навіть може застосувати жаргонну професійну лексику. І тому йому, перш ніж повторити пошук, потрібно уточнити мету інформаційного запиту та відомі ознаки пошукового образу документа. Якщо одержаний результат не відповідає бажаному, формують новий пошуковий образ і повторюють пошук. І дуже влучно зауважила кандидат історичних наук, завідувач відділу технологій дистанційного обслуговування НБУВ Н. Каліберда, що електронний каталог містить єдиний масив бібліографічних записів, при пошуку в якому кожен елемент може бути точкою доступу [3, с. 93].

Отже, на нашу думку, ЕК — це особливе середовище, яке потребує спеціальних навичок, знань, серед яких: робота з комп'ютером, грамотне формулювання запиту, знання стратегії й тактики пошуку, оформлення його результатів тощо. І для того, щоб вирішувати такі проблеми, потрібно удосконалювати інформаційно-пошукову мову систематичного каталогу та підвищувати рівень інформаційної культури користувачів.

Що ж таке інформаційно-пошукова мова (information retrieval language, IRL)? Як зазначено в тлумачному словнику з інформатики — це формалізована штучна мова, призначена для індексування документів, формування інформаційних запитів і опису фактів з метою наступного зберігання й пошуку [10, с. 356]. Користувач, звертаючись до пошукового апарату часто зустрічається з деякими труднощами. Потрібно не тільки чітко сформулювати та назвати свою тему, а й виразити її таким чином, щоб вона була зрозумілою для джерел пошуку. Найголовніше призначення ІПМ полягає в тому, щоб встановити приналежність того чи іншого документа або запиту до визначеної групи понять, а також, щоб під час проведення пошуку інформаційно-пошукова система видавала всі документи, що відносяться до одних і тих самих понять.

Для систематичних каталогів інформаційно-пошуковою мовою є система бібліотечно-бібліографічної класифікації, яка допомагає розкрити галузевий зміст фонду. Основною ІПМ електронного каталогу є мова ключових слів, зібраних у неконтрольованих словниках, закритих для користувача. Але вони не забезпечують якісного тематичного пошуку. На нашу думку, сьогодні ще рано говорити про закриття традиційних карткових каталогів, які й досі мають вагомий переваги над електронними. І тому при створенні електронних бібліографічних ресурсів варто використовувати ту саму інформаційно-пошукову мову, що й для традиційних карткових каталогів (наприклад, ББК).

Сучасний розвиток інформаційного суспільства зумовлює необхідність постійного підвищення інформаційної культури (ІК) користувачів. Інформаційна культура — складова частина загальної фахової культури сучасної людини, особливий аспект соціального життя. Вона виступає як предмет, засіб і результат соціальної активності особистості, впливає на характер та ефективність її практичної діяльності. Нині існує багато визначень ІК. Один із провідних фахівців у галузі інформатизації Е. Семенюк зазначає: "Інформаційна культура — це інформаційна складова людської культури взагалі, що характеризує рівень усіх інформаційних

процесів, які здійснюються у суспільстві, та існуючих інформаційних відносин. Критеріями ІК людини варто вважати її вміння відповідно формулювати свою потребу в інформації, ефективно здійснювати пошук необхідної інформації в сукупності ІР, уміти відбирати, оцінювати її й створювати якісно нову" [7].

Основними критеріями ІК є:

- вміння адекватно здійснювати пошук необхідної інформації;
- вміння адекватно її відбирати та оцінювати;
- комп'ютерна грамотність.

Які ж основні складові інформаційної культури? Це насамперед комп'ютерна грамотність — комплекс знань і вмінь у галузі базових технічних і програмних засобів; медіакомпетенція — здатність особистості до використання медіатехнологій у навчально-пізнавальному процесі та майбутній професійній діяльності; медіакультура — культура взаємодії людини з медіатехнологіями, вміння вибирати і формулювати мету, знаходити інформацію в різних джерелах; бібліотечно-бібліографічна грамотність — інтегрує знання, вміння, навички читача, що забезпечує ефективне використання бібліотечних ресурсів; культура читання — основна складова загальної культури особистості, комплекс навичок роботи з книгою — раціональні прийоми читання, свідомий вибір тематики, системність і послідовність, усвідомлення прочитаного, володіння технологіями пошуку необхідної інформації та її аналітико-синтетичного перероблення.

Основними формами навчання інформаційній культурі, на нашу думку, є: лекції, семінари-тренінги, консультації, друковані матеріали, екскурсії.

Тривалий час систематичний картковий та електронний каталоги співіснують разом, доповнюючи один одного, і це дуже важливо як для бібліотеки так і для користувачів. У систематичному картковому каталозі пошук здійснює сам користувач, який має можливість у разі незадовільного результату обрати інший шлях, миттєво спираючись на посилання, довідкові картки, тексти записів тощо. І тому СК є традиційним джерелом інформації в усіх випадках, особливо у разі непередбачених неполадок технічних засобів електронного каталогу. ЕК неможливо створити відразу і повністю відобразити всю друковану продукцію, наявну у фондах. Спочатку потрібно нагромадити тисячі бібліографічних записів на нові надходження, а потім і на документи за минулі роки. Але незважаючи ні на що, ЕК треба удосконалювати, він має багато позитивних властивостей та відповідає майже усім вимогам ідеальної форми бібліотечних каталогів. Електронний каталог значно прискорює пошук необхідних документів, допомагає в обліку книжкового фонду, зміцнює інформаційне ядро бібліотеки, яке, в свою чергу, структурно організоване у відповідності до класифікаційної системи, що є фундаментальною основою для систематичного каталогу бібліотеки, до якого звертаються всі читачі, якщо потрібно з'ясувати, за якими галузями знання є книги в

бібліотеці; необхідно підібрати літературу з певної теми, питання, предмета; встановити автора і точну назву книги, якщо відомо її зміст.

Список використаної літератури

1. *Вилегжаніна Т.* Національна електронна бібліотека України: мрія чи реальність? / Вилегжаніна Т. // Бібліотечна планета. — 2010. — № 3. — С. 4—5.
2. *Про бібліотеки і бібліотечну справу* : Закон України № 32/95-ВР від 27 січня 1995 р. // Бібліотечний вісник. — 1995. — № 2. — С. 1—5.
3. *Каліберда Н.* Користувач електронного каталогу як об'єкт бібліотекознавчого дослідження / Н. Каліберда // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — 2008. — Вип. 20 : Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки. — С. 91—100.
4. *Лобановська І.* Удосконалення традиційних карткових систематичних каталогів / І. Лобановська, Н. Грудніна // Бібліотечний вісник — 2009. — № 4. — С. 16—20.
5. *Немець Л. М.* Бібліотечна мережа Луганської області / Немець Л. М., Моштаківа Н. В. // Наукові пошуки географічної громадськості: вчора, сьогодні, завтра : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 50-річчю заснування Луганського відділу Українського географічного товариства (26—28 жовтня 2009 р., м. Луганськ) / відп. ред. Ю. О. Кисельов. — Луганськ, 2009. — С. 148—152.
6. *Олександрійський маніфест ІФЛА про бібліотеки, інформаційне суспільство у дії.* — Режим доступу: ula.org.ua/fileadmin/uba.../Manifest_IFLA_z_transparentnosti.doc. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 24 вересня 2011 р.
7. *Семенюк Э. П.* Информационная культура общества и прогресс информатики / Э. П. Семенюк // Научные и технические библиотеки. — 1994. — № 1. — С. 1—4.
8. *Сєдих В. В.* Бібліотечні каталоги як інформаційно-пошукові системи : навч. посіб. / В. В. Сєдих., Г. П. Терентьєва, Т. А. Писарєвська. — Х. : ХДАК, 2000. — 193 с.
9. *Основи інформаційних систем* : навч. посіб. / В. Ф. Ситник, Т. А. Писарєвська, Н. В. Єрьоміна, О. С. Красва. — К. : КНЕУ, 2001. — 420 с.
10. *Тлумачний словник з інформатики* / Г. Г. Півняк [та ін.]. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — Д. : Нац. гірн. ун-т, 2010. — 605 с.

В публікації розглянуті питання функціонування систематичного каталогу в сучасних умовах, освітлені його сутність і місце як упорядоченого отображення фонду бібліотеки. Проаналізовані основні функції систематичного каталогу: фондоотображальна, інформаційно-пошукова, освітня, пізнавальна.

This publication deals with the functioning systematic catalog in contemporary realities of information technology. The clarified the nature and place of systematic catalog as an orderly display of the library. The analyzed the basic functions of systematic catalog: show funds of library, information retrieval, education, cognitive.

Надійшла в редакцію 15 травня 2012 року